

LITERATURA SE VZTAHEM KE KARLU HAVLÍČKOVÍ VYDANÁ VE DVACÁTÉM STOLETÍ V NĚMECKÉM I HAVLÍČKOVĚ BRODĚ

Petr Tvrďý (Havlíčkův Brod)

The Literature Related to Karel Havlíček Published in Německý and Havlíčkův Brod in the 20th Century

Abstract: Text provides a summary of the regional literary production concerning Karel Havlíček that was published in Německý and Havlíčkův Brod in the 20th century. Since more significant interest in this native of Borová was associated with his special anniversaries, the author also pays more detailed attention to several collections that were devoted to this topic and, in the local conditions, significantly affected the tradition of Karel Havlíček. The author further mentions typical phenomena connected with Havlíček: the unveiling of his statue in the Future (Budoucnost) Park in Německý Brod in 1924, the celebrations of the local secondary school in 1935, the renaming of the town to Havlíčkův Brod in May 1945, the attempts to publish Havlíček's collected works by the publisher Chvojka, as well as the renewal of the journal of the Brod museum. The text is also a contribution to the perception of Karel Havlíček in the past, especially in the periods after 1918, after the Second World War and in the 1950s.

Keywords: Havlíčkův Brod – Německý Brod – regional literature – Karel Havlíček Borovský – anniversary collections

Úvod

O nejvýznamnějším obyvateli Německého Brodu vzniklo do dnešních dnů mnoho samostatných publikací i menších textů.¹ Karel Havlíček Borovský zemřel 29. července roku 1856 a od té doby stále poutá pozornost vědců, novinářů, politiků, ale i běžných občanů. Jeho postava je stále inspirativní a do různé míry pochopitelná i pro dnešního čtenáře.²

Při rešerších pro poznámkový aparát korespondence Karla Havlíčka je nezbytně nutné poohlížet se po knihách, brožurách a článcích i méně známých autorů, než byl Karel Kazbunda. Jeho monografie o Karlu Havlíčkovi³ je vrcholné havlíčkologické dílo, ale také v kraji borovského rodáka vyšla řada titulů, které si zaslouží naši pozornost. Zásadní literatura k tématu osobnosti s iniciály KHB byla v šedesátých letech dvacátého století téměř stoprocentně zachycena v bibliografii Hynka Šika a Miroslava Laiskeho.⁴

Cílem mé práce je přehledně shrnout to nejdůležitější, co bylo o Karlu Havlíčkovi vydáno v Německém i Havlíčkově Brodě ve dvacátém století.⁵ Snažím se přitom sledovat pou-

ze publikace a odborné články, které se věnují úplně nebo alespoň převážně postavě borovského rodáka. Stranou mého zájmu tak zůstávají menší statě či zmínky roztroušené v různých průvodcích, souhrnných historiích města či výročních sbornících různých spolků atp.⁶

Na začátku hledej sochu

První vlnu literárního zájmu o Karla Havlíčka v německobrodských podmínkách můžeme datovat do poloviny dvacátých let. Roku 1924 byl v Brodě po dlouhých letech připrav odhalen Havlíčkův pomník od sochaře Bohumila Kafky. Postavení Havlíčka v nadživotní velikosti uprostřed městského parku rozhodně nebylo lehkou záležitostí a kritika neustala ani po slavnostním trnutí páskou.⁷

Neznámý autor z *Moderní revue* popsal Kafkovo dílo s velkou porcí jízlivosti: „[...] živě pokroucený muž s gestem chasníka, který v posvícenské rvačce se chystá mrštiti sklenici na soka. [...] Profesor B. Kafka skutečně dal Havlíčkovi velmi prudký, živý postoj, celá postava je pokřivena

¹ Tento text vznikl v rámci grantového projektu GA ČR 406/12/0691 Korespondence Karla Havlíčka.

² K chápání Karla Havlíčka v minulosti viz například STICH, A. – CHARYPAR, M. (ed.) *Sabina – Němcová – Havlíček a jiné textologické studie*. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, 2011. s. 190–202; KAMP, M. Karel Kazbunda v éře Havlíčkovy glorifikace, In *Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, 2013, s. 140–146.

³ KAZBUNDA, K. – POKORNÝ, J. – PRAŽÁKOVÁ, J. (ed.) *Karel Havlíček Borovský*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2013. 3 sv.

⁴ ŠIK, H. – LAISKE, M. *Karel Havlíček Borovský: Soupis hlavní lit. o jeho životě a díle*. Praha: Čs. novinář, 1967.

⁵ K celkovému přehledu a zhodnocení literatury k tématu Karla Havlíčka viz KAZBUNDA, K. – POKORNÝ, J. – PRAŽÁKOVÁ, J. (ed.) *Karel Havlíček Borovský I*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2013. s. 9–20.; LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?: tři životy Zdeňky Havlíčkové*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 16–18, 31–34.

⁶ Z příležitostných tisků mohou upozornit na připomínku Karla Havlíčka jako nadšeného včelaře. Zájem o včely ho prý velmi posiloval během pobytu v Brixenu. JANÁČEK, F. Karel Havlíček Borovský – opravdový včelař. In FÜNFAS, Z. – JANÁČEK, F. – KOVANDA, S. – KOL. *Včelařský almanach Okresního výboru Českého svazu včelařů v Havlíčkově Brodě*. OV ČSV: Havlíčkův Brod, 1978, s. 126–127.

⁷ K dlouhé historii zrodu tohoto sochařského díla viz studie Michala Kampa, odborného pracovníka muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě. KAMP, M. Příběh pomníku Karla Havlíčka v Havlíčkově Brodě. In KOL. *Havlíčkobrodsko 28*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny a SOkA Havl. Brod, 2014, s. 152–208.

vášnivě, pravice se zařatou pěstí se výhruzně vzpíná, jako by chtěla pádně udeřiti, ne-li do protivníka, tedy alespoň do řečnického stolku, co levice křečovitě svírá svitek listin. Ale nadvíno, tento bojový trup nese hlavu, která je v obličejí vážně poklidná, bez veškeré rozhořčenosti a zloby. Tak posa těla a výraz tváře se bijí a rozporně se rozcházejí.⁸ Chybou sochaře podle autora článku bylo především zobrazení Havlíčka jako bouřliváka. Vždyť prý byl vážné povahy a proti všemu radikalismu. Závěrem neznámý nezapomněl na politický poliček: „Nový pomník z něho [tj. z Havlíčka – pozn. autora] dělá právě rozpáleného agitátora, zuřivého demagoga. Hodil by se leda pro památku soudruha Soukupa nebo bratra Klofáče.^{9]}“¹⁰

Při odhalení kritizovaného díla roku 1924 vydal Sbor pro postavení pomníku sborník nazvaný „Památce Havlíčkově“¹¹, ve kterém byly otištěny jak vědecké práce, tak i politické aktualizační texty o Havlíčkově odkazu. Svě do něj napsal i již zmíněný Václav Klofáč, první ministr národní obrany Československé republiky.

Mezi autory odborných článků nalezneme například Alberta Pražáka či místní historiky Františka Petra nebo Karla Stíbrala.¹² Tehdejší politický život pak reprezentují T. G. Masaryk, který byl i protektorem slavnosti odhalení pomníku, nebo Edvard Beneš. Budoucí druhý prezident republiky Havlíčka zpřítomnil jako vzorného demokrata i odpůrce komunismu.

Jeden z přístupů k Havlíčkovi v dobách první republiky vystihl František Sekanina, když ve svém příspěvku uvedl, že „Jeho [tj. Havlíčka – pozn. autora] nebýt, nebylo by bývalo našeho politického probuzení. A nebylo by ani bývalo dnešního osvobození.“¹³ Z Havlíčka – mučedníka se stával Havlíček – vůdce ke společnosti aktivních a svobodných občanů nové republiky.¹⁴

Téhož roku vyšly ještě dvě menší studie z pera Karla Stíbrala o Havlíčkově pobytu na brodském gymnáziu¹⁵ a o Havlíčkově dlouholetém příteli Václavu Žákoví¹⁶. Pouze drobností bylo uveřejnění zprávy J. Vodičky o Karlově studiu na hlavní škole v Německém Brodě¹⁷.

Za dva roky od odhalení Kafkova pomníku byla v Německém Brodě vytištěna malá brožurka se zajímavým přístupem k havlíčkovskému tématu. Jmenovala se „Rubešovo přátelství k Havlíčkovi“¹⁸ a autorem byl Jan Václav z Finberka. Na titulní straně se dočteme, že dílo vychází u příležitosti

Původní Havlíčkův pomník od Bohumila Kafky na dobové pohlednici z dvacátých let. ANM, f. Kazbunda K., kart. 91, Pohlednice týkající se K. Havlíčka Borovského.

sedmdesátého výročí smrti Karla Havlíčka a stého výročí vstupu Františka Jaromíra Rubeše na německobrodské gymnázium.

Jak jsem již naznačil, brožurka je pozoruhodná především svým přístupem, který autor v úvodu sám obhájí: „[...] V jejich životě [Rubeše a Havlíčka – pozn. autora] je tolik nahodilých shodností, že literárního historika přímo vybízí k srovnání a napsání o tom zvláštní studie [...]“¹⁹

⁸ Pomník. *Moderní revue*, 1924, s. 28.

⁹ Tj. František Soukup, představitel sociální demokracie a první ministr spravedlnosti ČSR.; Václav Klofáč, představitel národních socialistů a první ministr obrany ČSR.

¹⁰ Pomník. *Moderní revue*, 1924, s. 29.

¹¹ KOL. *Památce Havlíčkově*. Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924.

¹² František Petr v první polovině dvacátých let pomáhal Zdeňkovi Nejedlému s německobrodskými reáliemi. Nejedlý ve svém „Bedřichu Smetanovi“ podává obsáhlý výklad o životě v Německém Brodě a studijních poměrech na místním gymnáziu v době Karla Havlíčka i Bedřicha Smetany. NEJEDLÝ, Z. *Bedřich Smetana*. III. díl. 2. vyd. Praha: Orbis, 1951, s. 147; KŘEŠŤAN, J. *Zdeňk Nejedlý: politik a vědec v osamění*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2012, s. 183.

¹³ SEKANINA, F. Nesmrtelný Havlíčkův význam národní. In KOL. *Památce Havlíčkově*. Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě. 1924, s. 46. K pojetí odkazu Havlíčka po první světové válce viz STICH, A. – CHARYPAR, M. (ed.) *Sabina – Němcová – Havlíček a jiné textologické studie*. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, 2011, s. 196–197.

¹⁴ Viz například projev předsedy Poslanecké sněmovny Františka Tomáška při odhalování Havlíčkovy sochy v Německém Brodě roku 1924. KAMP, M. Příběh pomníku Karla Havlíčka v Havlíčkově Brodě. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 28*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny a SOKA Havl. Brod, 2014, s. 189–190.

¹⁵ STÍBRAL, K. Studijní léta Karla Havlíčka Borovského na německobrodském gymnáziu. In *49. výroční zpráva gymnasia v Německém Brodě*. 1924, s. 1–9.

¹⁶ STÍBRAL, K. Život a listy Havlíčkova přítele Václava Žáka. In *Zprávy městského musea v Německém Brodě*, 1924, s. 3–27.

¹⁷ VODIČKA, J. K. H. Borovský na hlavní škole v Německém Brodě. In *Zprávy městského musea v Německém Brodě*, 1924, s. 66.

¹⁸ Z FINBERKA, J. V. *Rubešovo přátelství k Havlíčkovi*. Německý Brod: Tiskařské a vydavatelské družstvo Havlíček, 1926.

¹⁹ Tamtéž, s. 3.

V praxi se tak například dozvíme, že Havlíček i Rubeš studovali na stejném gymnáziu, kde se snažili vlastenecky působit na své okolí, oba navštěvovali církevní seminář, oba nenašli štěstí u své první velké lásky a oba byli literárně činní. Ačkoliv má text spíše populárně-naučnou formu, je z něj současně jasně patrná snaha nepřecházet k publicistice, ale držet se alespoň v základech odborného stylu. Vědeckou formu reprezentují poznámky se zdroji informací, které nalezneme většinou přímo v hlavním textu, nikoliv pod čarou.

Roku 1926 však vyšel z německobrodských tiskáren i článek předního havlíčkovského badatele Karla Kazbundy. Ve *Zprávách městského muzea* tehdy uveřejnil svoji studii „Karel Havlíček v posledním roce svého života“²⁰, která byla až do vydání Kazbundovy havlíčkovské monografie vyhledávána pro svoji detailnost a podloženost prameny.²¹

Ve stejném periodiku najdeme k roku 1931, tedy sto let od doby, kdy Havlíček poprvé přišel do Brodu, i menší zprávu Františka Petra o učiteli Vincenci Doubravovi, který měl malého Karla na starosti na brodské hlavní škole.²²

Gymnaziální jubileum roku 1935

V polovině třicátých let zažil Německý Brod mohutné oslavy dvou set let od založení místního gymnázia, které v letech 1832 až 1838 navštěvoval i Karel Havlíček. Bylo proto téměř povinností připomenout bývalé studenty ústavu zvučných jmen – Josefa Dobrovského, Bedřicha Smetanu, Václava Klofáče a mnoho dalších.

Průběžná poštovní razítka zvu do Německého Brodu ke gymnaziálním oslavám a k celé řadě příležitostných výstav roku 1935. Archiv autora.

Přední místo ale samozřejmě zaujal Karel Havlíček. Mimo jiných akcí proběhla v Brodě i velká výstava věnovaná právě novináři pocházejícímu z Borové. K této expozici čítající přes tisíc inventurních položek byl vydán katalog²³ obsahující i citace z vybraných, vystavených materiálů a stručně vylíčení etap Havlíčkova života. Podobnou havlíčkovskou výstavu otevírali Brodští roku 1936 i v letohrádku královny Anny v Praze a také k ní vyšel soupis vystavených předmětů,

který byl však zásadně rozšířen o bibliografii Havlíčkových děl a o literaturu k jeho osobnosti a tvorbě.²⁴

Skutečně zásadním počinem bylo však vydání gymnaziálního almanachu, ve kterém se objevily texty takových osobností jako například Zdeňka Nejedlého, Alberta Pražáka nebo Otakara Štáfla.²⁵ V pozadí nezůstali ani místní literáti či badatelé František Neuwirth nebo Josef Jahoda s řadou dalších. Ačkoliv většina otištěných článků a studií byla již uveřejněna dříve,²⁶ v almanachu se slévají do monumentálního obrazu „národního obrození ve školních lavicích“ a čtenář se ani dnes nemůže ubránit dojmu, že německobrodské gymnázium bylo „líhni“ pro dlouhou řadu výrazných osobností českého národa.

Roku 1935 vyšla i nenápadná publikace správce místního muzea Františka Petra s názvem „Po stopách Havlíčkových v Něm. Brodě.“²⁷ Jedná se o knížku obsahující šedesát čtyři stran textu a několik příloh obrázků. Díky srozumitelnému stylu i jazyku je však stále čtivá a na malém prostoru zájemce seznamuje se vším podstatným, co se váže ke Karlu Havlíčkovi v městě nad řekou Sázavou. Svým způsobem se také jedná o městského průvodce. František Petr ve své práci totiž věnuje prostor hlubšímu vylíčení místních poměrů jako například historii a umístění gymnázia nebo životy studentů v Brodě. Navíc staré označování míst a domů aktualizuje do třicátých let dvacátého století. Jako přídatek se v knížce objevuje i kapitola „Havlíčkův dům,“ která je mírně přepracovanou verzí Petrovy stati ze sborníku „Památky Havlíčkovy“ z roku 1924.

V poválečných poměrech

Následně musel Německý Brod přes deset let čekat na další regionální publikace připomínající život a odkaz národního novináře. Dosud nejničivější válka se na svém konci přehnal i přes české země a z Brodu Německého se v květnu 1945 ze dne na den stal Brod Havlíčkův. Proto také první poválečné oslavy muže s iniciály KHB byly ve velkolepém stylu.²⁸

²⁰ KAZBUNDA, K. Karel Havlíček v posledním roce svého života. In *Zprávy městského muzea v Německém Brodě*, 1926, s. 3–48.

²¹ Ke Karlu Kazbundovi a jeho vztahu k Německému Brodu viz KAMP, M. Karel Kazbunda v éře Havlíčkovy glorifikace. In *Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, 2013, s. 140–146.

²² PETR, F. Havlíčkův učitel Vincenc Doubrava. In *Zprávy městského muzea v Německém Brodě*, 1931, s. 68–71.

²³ *Karel Havlíček Borovský. Výstava památek a dokumentů*. Německý Brod, 1935. Zřejmě pro velký zájem vyšla brožurka tentýž rok ještě několikrát.

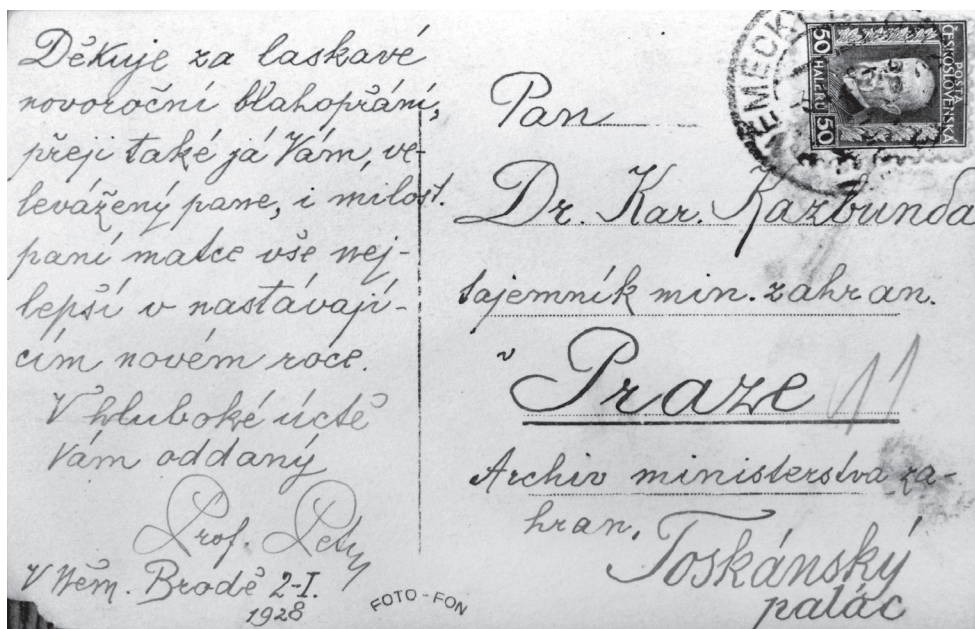
²⁴ ŠTÁFL, O. – RYS, F. *KHB Výstava Karla Havlíčka Borovského: Památky – Dokumenty – Literatura*. 1936.

²⁵ NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*, Německý Brod: Výbor oslav, 1935.

²⁶ K osobě Karla Havlíčka byla například otištěna studie Karla Stibrála, která již dříve vyšla ve výroční zprávě gymnázia. Byla však nově rozšířena o obrazovou přílohu.

²⁷ PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v Něm. Brodě*. Německý Brod: Městské museum v Německém Brodě, 1935.

²⁸ Několik fotografií z Havlíčkových slavností roku 1946 a 1956 z havlíčkovského prostředí viz KUNC, V. – TAJOVSKÝ, M. *Zmizelý Havlíčkův Brod 3*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Foto Kunc, 2016, s. 116–119.

Znalci Havlíčkova života si přeji vše dobré do nového roku 1928. Přání německobrodského muzejníka Františka Petra Karlu Kazbundovi. ANM, f. Kazbunda K., kart. 91, Pohlednice týkající se K. Havlíčka Borovského.

Roku 1946 vyšlo v Brodě hned několik knih s tématem Karla Havlíčka.²⁹

Začneme slavnostním sborníkem nazvaným stejně jednoduše jako v roce 1924, „Památce Havlíčkově“. Podobnost však nekončí ani po otevření desek. Na prvních stránkách nalezneme, jako ve dvacátých letech, autograf prezidenta republiky, nyní již Edvarda Beneše. Zarazí však význam napsaných slov, protože obsah a místy i forma je totožná s psaním Tomáše G. Masaryka z dvacátých let.³⁰ Pouhá síla tradice? O to více stojí za připomenutí slova z projevu E. Beneše z památníku roku 1924 „[...] Byl [Karel Havlíček – pozn. autora] vzorem sociálně citícího občana a proto už v roce 1848 hájil rozhodně socialistické tendence doby, správně odmítaje komunistické výstřednosti z let 1848, úplně obdobné snahám komunistů dnešních. [...]“³¹ Po svých životních zkušenostech však prezident Beneš roku 1946 připomněl Havlíčka mírněji jako pokrokový a mravnězásadový vzor pro budování osvobozené republiky.³²

Památník z roku 1946 dále obsahuje projevy vrcholných politiků: předsedy vlády Zdeňka Fierlingera, předsedy prozatímního Národního shromáždění Josefa Davida a Václava Kopeckého, tehdejšího ministra informací. Většinu sborníku však zabírají odborné studie o borovském vyhnanci. Pro představu stačí pouze zmínit autory, jako byli Albert Pražák, Emanuel Chalupný nebo Karel Kazbunda. Z regionálních

badatelů přispěli svými poznatky například Václav Fiedler nebo Pavel Sochr. První jmenovaný důkladnou studií o Havlíčkově vlasteneckém působení v Brodě a druhý pak článkem o projevech havlíčkovské úcty v Brodě během dvacátého století.

Ještě jeden příspěvek si zaslouží naší pozornost. Bylo by totiž chybou opomenout nevýrazný článek studenta práv Slavoje Suka „Vztah studentů k Havlíčkovi“. Autor nám připomene, k čemu všemu byl po druhé světové válce mrtvý Havlíček ještě využíván. „Podle Havlíčka jsou u nás tři národnosti: Češi, Němci a Frantálci. A teprve nyní po tolika letech Němce a Frantálce nebudeme trpět v našem státě, teprve nyní odčiníme křivdy napáchané na Karlu Havlíčkovi Borovském a všech vlastencích před ním i po něm. [...] Národ,

který se tak provinil na Karlu Havlíčkovi Borovském, který v minulých válkách způsobil tolik bolesti a žalu, zůstane u našich hranic, a proto si musíme být vědomi, že jen ve svornosti, neúnavném plnění povinností a odvaze zabezpečíme šťastnou cestu budoucím generacím, aby nepoznaly, co je vichřice nepřátelského hněvu.“³³

Nešlo pochopitelně o názor, který by bylo možné slyšet pouze od studenta právnické fakulty Slavoje Suka. Již v červenci 1945 se spisovatel Bohuslav Šantrůček vyjádřil na přednášce v Chrudimi o tom, „Čím je nám Havlíček dnes.“³⁴ Podle autora, který měl blízko k národním socialistům, promlouval Karel Havlíček k lidem roku 1945 především svojí statečností a neohrožeností „v boji za svobodu národa [a] očistu veřejného života od břídlů a lidí špatných s úmysly nekalými a sobeckými“.³⁵ Zároveň prý Havlíček žádal, abychom byli soběstační a nespolehali se ve všem na někoho druhého. Jeho odkazem pro Československou republiku byl odpor k pasivnímu mučednictví, současně kladl důraz na vzdělanost a demokracii. Prý by se slavný novinář z Borové velice radoval „z toho, že garancie naší svobody je nám dána uvědomělým, probudilým, socialistickým Ruskem!“³⁶

Šantrůček se v chrudimské přednášce ale dotkl i provádného odsunu Němců. Opět se údajně jednalo pouze o Havlíčkův odkaz: „Havlíček chtěl se s Němci vypořádat slušně a po dobrém, ani my po druhé světové válce, kdy za sebou

²⁹ Drobností, která vyšla ještě roku 1945 je studie Antonína Pospíšila „Byt Bedřicha Smetany u paní J. Billanské v Německém Brodě, Dolní ulice č. 104“. Text byl napsán ještě před koncem války a je podrobným rozbořením situace ve Smetanově studentském bytě. Vzhledem k popisované době studií Karla Havlíčka a ke zmiňovaným osobám je zajímavým doplňkem i Havlíčkova životopisu. POSPÍŠIL, A. *Byt Bedřicha Smetany u paní J. Billanské v Německém Brodě, Dolní ulice č. 104*. 1. vyd. Havlíčkův Brod, 1945.

³⁰ Ve třicátých a čtyřicátých letech bylo zařazování autografů významných osob na úvodní strany různých sborníků relativně častou praxí. Viz například: MEDEK, R. – BLÁHA, S. (ed.) *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Praha: Svaz čs. důstojnictva, 1938.; *Zborov: památník k třicátému výročí bitvy u Zborova 2. července 1917*. 3. vyd. Praha: Čin, 1947.

³¹ BENEŠ, E. Odkaz Karla Havlíčka Borovského. In KOL. *Památce Havlíčkově*. Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924, s. 4.

³² Zajímavé aktualizací práce s Havlíčkovým odkazem si v tomto poválečném sborníku povšiml i Karel Kazbunda. KAZBUNDA, K. – POKORNÝ, J. – PRAŽÁKOVÁ, J. (ed.) *Karel Havlíček Borovský I*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2013, s. 17.

máme peklo, jež nám připravilo hitlerovské Německo, nechceme volit cestu gestapáckých mučireň, káznic, věznic a koncentračních táborů, chceme jen – a to jen v duchu Havlíčkově, v duchu staré kroniky Dalimilovy: „Němci musí od nás pryč!“³⁷

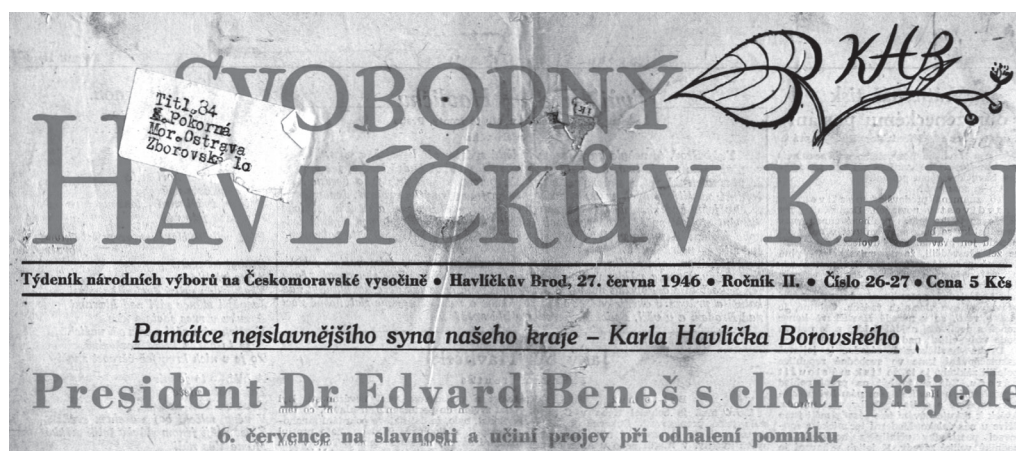
Další národněsocialistické tiskoviny byly roku 1945 ve vztahu k Němcům ještě radikálnější. Novinář Ivan Herben napsal: „Není Němců dobrých, jsou jen špatní a ještě horší. [...] Povinnost naší generace je nejen zajistit české pohraničí, ale vstřípit tyto pravdy o německém národě do duší naší mládeže. Český otec, který nevychová dítě k nenávisti vůči německé lžikultuře a nelidskosti, je nejen špatný vlastenec, ale také špatný táta.“³⁸ Slavoj Suk se tak rozhodně měl kde inspirovat pro svůj příspěvek do slavnostního sborníku.

Ale zpátky do města na řece Sázavě. První poválečný rok vyšly v Havlíčkově Brodě i čistě odborné práce, jako byla kniha Jiřího Karla Brotánka „Deset generací havlíčkovských“³⁹ s podtitulem „Genografická studie o rodu a rodině Karla Havlíčka Borovského a rodech krevně spřízněných“. Dodnes se jedná o cennou pomůcku, protože kromě přehledného zpracování členů havlíčkovského rodu včetně osobních dat obsahuje i podstatné informace ze života mnoha Havlíčkových příbuzných. Největší prostor je pochopitelně věnován životopisu samotného Karla Havlíčka (s. 84–132).

Další pozoruhodná kniha tentokrát z pera Miloslava Novotného, plodného havlíčkovského badatele, nesla název „Život s pochodní v ruce“.⁴⁰ Jednalo se již o druhé vydání, poprvé kniha vyšla roku 1940 a pro běžné použití má jednu zásadní výhodu. Připojený rejstřík totiž obsahuje i čísla příslušných stránek, na která hesla odkazují. V havlíčkovobrodském vydání je bohužel celý rejstřík „slepý“, neobsahuje čísla stran a je tudíž pouze suchým výčtem. Dílo je zajímavé svým přístupem, protože celá kniha je sestavena z různě dlouhých úryvků dobových pramenů, svědectví pamětníků a z citací literatury.

Před a po únoru roku 1948

Velkým nakladatelským záměrem, na kterém se podílel také M. Novotný, bylo vydávání souborného Havlíčkova díla v druhé polovině čtyřicátých let. Studijní společnost Karla Havlíčka Borovského pod vedením Emanuela Chalupného a Miloslava Novotného chtěla u brodského knihkupce a na-

Největší „atrakcí“ Havlíčkových oslav roku 1946 byl bezesporu prezident E. Beneš s manželkou Hanou. Archiv autora.

kladatele Jiřího Chvojky⁴¹ vydat vše podstatné, co z Havlíčkova literárního odkazu zbylo. Krátce po zahájení projektu ale přišel československý únor roku 1948 a Havlíčkovým slovům se mělo dostávat jiného významu, než jakého jim bylo dáváno dosud. Než bylo Chvojko nakladatelství roku 1949 přeměněno v Krajské nakladatelství Krajského Národního výboru v Jihlavě, stihly vyjít dva z plánovaných šestnácti svazků – „Obrazy z Rus“ a „Duch Národních novin“. „Epištoly kutnohorské“ se dostaly z tiskárny již pod hlavičkou Krajského nakladatelství, ale stále s tradičním logem již neexistující firmy Jiřího Chvojky.⁴²

Ke „kulatým“ oslavám roku 1956 vyšla kniha s „nápaditým“ názvem „Karel Havlíček Borovský 1856–1956“⁴³, kterou uspořádali Bohumil Novák a Jiří Žantovský. Oba pánové spolu s Jaroslavou Václavkovou také téhož roku za Památník národního písemnictví připravovali výstavu o Karlu Havlíčkovi v pražském Národním muzeu. Výroční knížka ale nepřináší nic nového. Ani jeden z textů není psán pro rok 1956 a všechny části jsou tak jen přetisky ze starších prací. Těžko říci, zda tento postup měl autory uchránit od nutnosti „správně“ podat Havlíčka ve změnách politických poměrů nebo bylo snahou se krátkými úryvky přiblížit k méně náročným čtenářům.

Oba autoři ale rozhodně nebyli nezkušenými začátečníky. Navíc oba před svým působením v Památníku národního písemnictví prošli zaměstnáním u Ministerstva informací.⁴⁴ Bohumil Novák byl navíc v meziválečné době aktivním básníkem a romanopiscem. V dobách Protektorátu pak pracoval jako redaktor u nakladatelství František Borový v Praze. S Památníkem spojil část svého života mezi roky 1954 až 1958. V tomto období i v dalších letech se však orientoval výhradně na editorskou práci.⁴⁵ Podobně Jiří Žantovský, který se přes Ministerstvo informací dostal roku 1953 do právě zřízeného PNP, kde vydržel až do odchodu do důchodu

³³ SUK, S. Vztah studentů k Havlíčkovi. In KOL. *Památce Havlíčkově*. Havlíčkův Brod: Místní národní výbor, 1946, s. 109.

³⁴ ŠANTRŮČEK, B. *Čím je nám Havlíček dnes?*. Praha: Čs. strana národně-socialistická, [1945].

³⁵ Tamtéž, s. 1.

³⁶ Tamtéž, s. 9–10.

³⁷ Tamtéž, s. 12.

³⁸ DRTINA, P. – HERBEN, I. *My a Němci: Dějinný úkol strany národně socialistické při vystěhování Němců z Československa*. Praha: Čs. strana národně-socialistická, 1945, s. 5–7.

³⁹ BROTÁNEK, J. K. *Deset generací havlíčkovských*. Havlíčkův Brod: Místní národní výbor, 1946.

⁴⁰ NOVOTNÝ, M. (ed.) *Život s pochodní v ruce. Čtení o Karlu Havlíčkovi*. 2. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní rada osvětová, 1946.

v polovině sedmdesátých let. Jako pracovník Památníku se často zaměřoval na osobnosti Vysočiny. Největší úspěchy ale slavil v šedesátých letech jako spoluautor výstavy o Franzi Kafkovi, které se dostalo mezinárodní pozornosti.⁴⁶

O formování Havlíčkova obrazu se v druhé polovině padesátých let postaraly i dvě publikace z nedávno ještě Německého Brodu. Za prvé byla publikována reedice dopisů „Brixenské listy Karla Havlíčka bratru Františkovi“⁴⁷, kterou připravil Bohumil Novák. Jedná se o doplněné vydání souboru dopisů, které byly publikovány Václavem Zeleným již v osmdesátých letech devatenáctého století.⁴⁸ Roku 1957 spatřuje světlo světa i kniha k sedmdesátým narozeninám Josefa Lady „Veselý plamen“⁴⁹ od editora Karla Cvejna.

Hlavním obsahem na druhém místě zmíněné publikace jsou *Tyrolské elegie* s Ladovými ilustracemi a Cvejnovým textem osvětlujícím dobu vzniku této básně. Právě v nově napsané části bylo možno opět vidět, jak měl být Havlíček správně chápán „[...] Tak se nám ztrácel za sochou hrdiny, kterou jsme mu postavili, Havlíček člověk. Takový Havlíček, radostný a činorodý, bojovník proti frázi a rozený budovatel lepšího života, život i lidi milující, je nám dnes blízký. Připomíná nám rysy člověka nové společnosti. A v tomto osvětlení je také jasnější jeho příklad! [...]“⁵⁰

I autor výše citované pasáže, Karel Cvejn, patří mezi pozoruhodné redaktory Havlíčkových spisů. Učitel a osvětový pracovník, kterému v dobách první republiky vyšlo několik sbírek básní, byl i pracovitým editorem.⁵¹ Jeho zájem se postupem času soustředil na pozůstalost Josefa Václava Friče a na přelomu padesátých a šedesátých let editoval jeho paměti, které následně vyšly ve třech svazcích.⁵² Jak však konstatuje i *Slovník českých spisovatelů*, nesla jeho práce až příliš znatelně pečeť doby. „Literárněvědnou studii s edicí kombinoval i v knihách Božena Němcová a Veselý plamen (o K. Havlíčkovi). Výklad díla těchto autorů je však většinou až příliš poplatný jednostrannostem doby vzniku.“⁵³

Zajímavou manipulaci s psaným slovem můžeme pozorovat i u další havlíčkovské publikace. Tentokrát není autorem nikdo menší než Emanuel Chalupný. Jeho stručný „Karel Havlíček“⁵⁴ roku 1959 zahajuje edici Krajského nakladatelství Havlíčkův Brod „Postavy a tváře Vysočiny“.

Samotný text vyšel poprvé již roku 1911 a po deseti letech znovu v nakladatelství Mánes (v edici ilustrovaných

monografií Zlatoroh). Toto druhé vydání je zajímavé i množstvím faksimilí Havlíčkových dopisů vlepených na zvláštních rozkládacích listech na různých místech knihy. O to skromněji potom působí vydání brodské, kde se nedostalo ani na obrazovou přílohu. A navíc z textu vypadlo několik pasáží. Předně jsou to dva odstavce v části o havlíčkovském bádání, kde ve třetím vydání nebyl dán prostor zmínit monografii T. G. Masaryka a situaci s využíváním Havlíčka, kterou Chalupný přirovnával k existenci jednoho Krista, kterého si po svém vykládá hned několik církví.⁵⁵ Další úpravu pak nalezneme v úplném závěru, kde bylo v druhém vydání uvedeno, že Karel Havlíček byl vynikajícím reprezentantem povahy českého národa – národa, bohužel, mučedníků.⁵⁶ Ve verzi z roku 1959 vyznívá závěr sebevědoměji a pro označení národa jako mučednického zde proto nebylo místo.

Další Havlíčkovy oslavy, které se projeví i v tištěných pracích, proběhly roku 1971. Asi nejvýznamnějším počinem bylo vydání nultého čísla vlastivědného sborníku „Havlíčkobrodsko“⁵⁷, které bylo celé věnováno osobě oslavence z Borové. Z několika článků bych vyzdvihl stať Karla Kvaše o pamětních deskách a pomnicích Karla Havlíčka v Brodě i v Borové⁵⁸, která byla příspěvkem k dodnes atraktivnímu tématu míst paměti a ducha krajiny. Sborník ale obsahuje i poměrně kuriózní článek Jana Šedého „Setkání s živým modelem ke Kafkovu havlíčkobrodskému pomníku Karla Havlíčka Borovského“.⁵⁹ Zde autor popisuje svoji náhodnou známost s mužem, který byl během své vojenské služby vybrán, aby stál modelem sochaři Kafkovi při tvorbě brodského Havlíčka v nadživotní velikosti odhaleného roku 1924.⁶⁰

Sborník „Havlíčkobrodsko“ měl roku 1971 mnohem důležitější poslání, než jen připomenout kulaté výročí. Snahou byl pokus o obnovení brodské tradice pravidelného vydávání historických „ročenek“, jakou autoři spatřovali v předválečných *Zprávách městského musea*. Tento cíl se však podařilo realizovat až koncem osmdesátých let a od té doby je periodikum stále významným prostředkem pro kulturní život zájemců o historii regionu.

K sto padesátému výročí narození Karla Havlíčka vyšel v Brodě dále „Král Lávr“⁶¹ ilustrovaný Adolfem Bornem a světlo světa spatřil nový pokus o průvodce po místech spojených s životem významného novináře. Brožura „Stopami Karla Havlíčka Borovského“⁶² nás seznamuje i s méně zná-

⁴¹ Jiří Chvojka. *Slovník české literatury po roce 1945*. [Cit. 10. 5. 2016]. Dostupné z <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1621>>. ; DVOŘÁK, P. Nakladatelství Jiří Chvojka v Havlíčkově Brodě 1945–1949. In KOL. *Havlíčkobrodsko 14*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 1998, s. 99–117.

⁴² Mimo Studijní společnost vycházelo u Jiřího Chvojky v období let 1946–1949 Havlíčkovo básnické dílo. DVOŘÁK, P. Krajské nakladatelství v Havlíčkově Brodě v letech 1949–1960. In *Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských*, 1988, s. 215, 218; PŘIBÁŇ, M. – KOL. *Česká literární nakladatelství 1949–1989*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014, s. 146–150.

⁴³ NOVÁK, B. – ŽANTOVSKÝ, J. *Karel Havlíček Borovský 1856–1956*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1956.

⁴⁴ B. Novák zastával na Ministerstvu informací tzv. třetí republiky zcela zásadní postavení. „Postavou rozhodující ve všech otázkách regulace knižního trhu byl prozaik a nakladatelský redaktor Bohumil Novák [...]“ WÖGERBAUER, M. a kol. *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek II, 1938–2014*. 1. vyd. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015, s. 968.

⁴⁵ JANOUŠEK, P. (ed.) *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*. 1. vyd. Praha: Brána, 1998, s. 133.

⁴⁶ LORENCOVÁ, A. Terezínský chodec: na paměť Jiřího Žantovského. *Roš Chodeš*, 2000, č. 10, s. 3.; KNEIDL, P. K devadesátinám Jiřího Žantovského. *Literární archiv: sborník Památníku národního písemnictví*, 1999, s. 211–212.

⁴⁷ NOVÁK, B. *Brixenské listy Karla Havlíčka bratru Františkovi*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1957.

⁴⁸ KAZBUNDA, K. – POKORNÝ, J. – PRAŽÁKOVÁ, J. (ed.) *Karel Havlíček Borovský I*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2013, s. 15.

⁴⁹ CVEJN, K. *Veselý plamen. Kniha o Karlu Havlíčkovi Borovském*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1957.

⁵⁰ Tamtéž, s. 44.

⁵¹ KUNC, J. *Slovník českých spisovatelů beletristů*. 1. vyd. Praha: SPN, 1957, s. 69.

⁵² FRIČ, J. V. – CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. I. díl. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957.; TÝŽ. *Paměti*. II. díl. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960; TÝŽ. *Paměti*. III. díl. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1963.

⁵³ JANOUŠEK, P. a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*. 2. vyd. Praha: Brána, 1999, s. 94.

mými lokalitami nejen v Brodě, Přibyslavi a nedaleké Borově, ale své místo zde má i Praha, Kutná Hora nebo Šternberk.

Posledním čistě havlíčkovským dílem, které bylo uveřejněno v městě nad Sázavou před rokem 1989, byla výběrová bibliografie o životě a díle Karla Havlíčka.⁶³ Práce Ivany Štrossové byla publikována roku 1986 a cílem bylo shrnout především regionální články, které se objevily po vydání základní bibliografie tématu z roku 1967.⁶⁴

Po sametu

Spolu se změnou státního režimu po roce 1989 se otevřely i nové možnosti zkoumání osobnosti a díla Karla Havlíčka. Přesto do konce století nebyla v Havlíčkově Brodě publikována žádná ucelená práce, která by se slavnému novináři věnovala. Nesmíme však opomenout, že i v devadesátých letech dvacátého století byly ve vlastivědném sborníku „Havlíčkovobrodsko“ poměrně hojně uveřejňovány jednotlivé studie o Havlíčkově životě a době.⁶⁵

K jubilejnímu výročí roku 2001 bylo připraveno monografické číslo muzejního sborníku s přílehlavým podtitulem „Karel Havlíček Borovský ve třetím tisíciletí“. Jak je ale v samotné publikaci zmíněno, pro finanční problémy mohlo vyjít až roku 2003.⁶⁶ Rozsahem nevelká brožura obsahuje několik zajímavých statí známých autorů. Texty Petra Pitharta, Františka Drašnera a Michala Šimůnka doplňuje nová

havlíčkovská aktualizace Jaromíra Slomka.⁶⁷ Stačí pouze pár slov z úvodu a ihned bude jasné, v jakém duchu se příspěvek nese. „Není nikterak originální porovnávat Václava Havla s Karlem Havlíčkem Borovským. Náhodná shoda příjmení Havel – Havlíček k tomu sama vybízí, a tak není divu, že už před čtvrtstoletím udělal narážku na tehdejšího disidenta Havla Jaroslav Hutka ve své známé písničce Havlíčku, Havle; na samém sklonku roku 1989 napsal staříčkový básník Václav Lacina epigram, jehož pointou bylo ne příliš vynalézavé konstatování, že „měli jsme kdysi Havlíčka a dneska máme Havla“.“⁶⁸ Následuje zhruba strana a půl hledání nejrozdílnějších spojitostí v životě obou osobností od účasti předka Václava Havla na Havlíčkově pohřbu roku 1856 až po podobné přirovnání, které „Havlíček i Havel“ užíli při soudním přelíčení, které od sebe dělí přes sto třicet let (1851 a 1989).

Opožděný sborník z roku 2003 každopádně představuje časový přesah této studie. Další rozvoj bádání o Karlu Havlíčkovi na sebe musel nechat čekat až do nového tisíciletí, kdy díky zaměstnancům muzea a místním nadšencům nabral zájem o borovského rodáka a o neznámějšího obyvatele Havlíčkova Brodu nový dech.⁶⁹

PhDr. Petr Tvrđý
Československá obec legionářská,
Sokolská 33, 120 00 Praha 2
petr.tvrdy.ml@email.cz

⁶⁴ CHALUPNÝ, E. *Karel Havlíček*. 3. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1959.

⁶⁵ „Spis Masarykův, jenž ve všeobecných partiích podává mnoho cenného, kdežto v kresbě Havlíčkovy postavy samé vybírá rysy s opačnou jednostranností nežli stanovisko radikální, začal novou epochu v zbožňování Havlíčka. Jako dříve mladočeši, tak nyní realisté počali spatřovat v něm svého předchůdce a tendenčně vybranými citáty z něho ohrožovat své odpůrce. A tak se Havlíčkovi stalo totéž co Kristovi – několik církví, z nichž každá si jej vyložila v jiném směru, jej uctívalo a prohlašovalo za svého zakladatele, přemnozí pak jej ústy oslavovali více nežli skutky.“ CHALUPNÝ, E. *Karel Havlíček*. 2. vyd. Praha: Mánes, 1921, s. 93–94.

⁶⁶ Tamtéž, s. 96.

⁶⁷ KOL. *Havlíčkovobrodsko 1821–1971*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné středisko, 1971.

⁶⁸ KVAŠ, K. K historii pamětních desek a pomníků Karla Havlíčka Borovského v Havlíčkově Borově a Havlíčkově Brodě. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 1821–1971*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné středisko, 1971, s. 50–79.

⁶⁹ ŠEDÝ, J. Setkání s živým modelem ke Kafkovu havlíčkovobrodskému pomníku Karla Havlíčka Borovského. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 1821–1971*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné středisko, 1971, s. 80–82.

⁶⁰ Novinový článek podobného obsahu vyšel již roku 1956 ve Svobodném slovu.

⁶¹ HAVLÍČEK BOROVSÝ, K. *Král Lávro*. Havlíčkův Brod: Výbor pro Havlíčkovy oslavy, 1971.

⁶² KOPEČKOVÁ, L. *Stopami Karla Havlíčka Borovského*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1971.

⁶³ ŠTROSSOVÁ, I. *Karel Havlíček Borovský 1821–1856: Výběrová bibliografie o životě a díle Karla Havlíčka Borovského*. Havlíčkův Brod: Okresní knihovna, 1986.

⁶⁴ ŠIK, H. – LAISKE, M. *Karel Havlíček Borovský: Soupis hlavní lit. o jeho životě a díle*. Praha: Čs. novinář, 1967.

⁶⁵ Především vyšlo v roce 1992 zvláštní číslo sborníku „Havlíčkovobrodsko“, které se celé věnovalo Karlu Havlíčkovi. Dále například: LAMEŠ, J. Tiskové procesy Karla Havlíčka Borovského v Kutné Hoře 1850–1851. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 1*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1989, s. 35–129; ZBOROVSKÁ, Z. Františka Weidenhofferová. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 11*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 1995, s. 34–41; ZBOROVSKÁ, Z. Karel Havlíček Borovský jako představitel evropského liberalismu a teoretik občanské společnosti. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 13*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 1997, s. 159–163; ŠIMŮNEK, M. Karel Havlíček a katolická církev na počátku 50. let 19. století. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 15*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 1999, s. 161–181.

⁶⁶ BERÁNKOVÁ, J. – ZBOROVSKÁ, Z. Výroční zpráva Okresního vlastivědného muzea Havlíčkův Brod. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 17*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 2003, s. 70.

⁶⁷ SLOMEK, J. Havlíček, Havel a rozbité zrcadlo aneb malá poznámka na okraj většího tématu. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 17*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havl. Brod, 2003, s. 44–45.

⁶⁸ Tamtéž, s. 44.

⁶⁹ Například: DRAŠNER, F. *Karel Havlíček Borovský na Vysočině*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: 2003; BOUCHAL, H. Rubeš, Havlíček & Jahoda – dekonstrukce idyly. In KOL. *Gymnázium Havlíčkův Brod 1735–2010*. Havlíčkův Brod: GHB, 2010, s. 149–156; BOUCHAL, H. – ŘÍMAN, A. (ed.) *K.H.B. – Karel Havlíček Borovský: 1821–1856*. 1. vyd. Petrkov, 2011.; Vystoupení Michala Kampa v pořadu Historie.cs v roce 2012; *Rakousko – vyhnanství nebo ráj: diskuse o Karlu Havlíčku Borovském, českém spisovateli a novináři*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, 2012; KAMP, M. Příběh pomníku Karla Havlíčka v Havlíčkově Brodě. In KOL. *Havlíčkovobrodsko 28*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny a SOKA Havl. Brod, 2014, s. 152–208; BOUCHAL, H. Havlíčkův smích. In HAVLÍČEK BOROVSÝ, K. *Epigramy*. Havlíčkův Brod: Okrašlovací spolek Budoucnost, 2016, s. 225–238.